https://doi.org/10.32849/2409-9201.2026.26.37

УДК 347.122 UDC

ПІДПРИЄМЦІ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СВІТЛІ ОНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Володимир ПРИМАК

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

ENTREPRENEURS AS SUBJECTS OF CIVIL LIABILITY IN THE LIGHT OF THE UPDATE OF CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Volodymyr PRYMAK

Doctor of Law Sciences, Leading research scientist

Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine (Kyiv)

https://orcid.org/0000-0002-9054-5017

У представленій статті на основі зіставлення норм чинного Цивільного кодексу України і положень проєкту Кодексу права приватного висвітлюються об'єктивні закономірності правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності за участі суб'єктів підприємницької діяльності та рівень їх відображення в чинному цивільному законодавстві та зазначеному законопроєкті. Автор аргументує існування об'єктивної необхідності закріплення на рівні джерел об'єктивного права меж, підстав, умов і порядку цивільно-правової відповідальності підприємців.

Наголошено на тому, що деліктоздатність не є ізольованою від інших складових цивільної правосуб'єктності підприємців, оскільки її власний зміст і його вияви у формах і видах цивільно-правової відповідальності найчастіше зумовлено суміжними складовими цивільної правосуб'єктності, включно з правочиноздатністю і бізнесдієздатністю підприємця, а також релевантними принципами права. Серед останніх у розрізі правовідносин цивільної відповідальності виділяються принципи справедливості, розумності й добросовісності, нерозривно пов'язані з об'єктивними і суб'єктивною умовами цієї відповідальності.

The presented article is based on a comparison of the norms of the current Civil Code of Ukraine and the provisions of the draft Code of Private Law, highlights the objective bases of legal regulation of civil liability relations with the participation of entrepreneurs and the level of their reflection in the current civil legislation and the specified draft law. The author argues for the existence of an objective need to fix at the level of sources of objective law the boundaries, grounds, conditions and procedure entrepreneur's civil liability.

It is emphasized that tortious capacity is not isolated from other components of the civil legal personality of entrepreneurs, since its own content and its manifestations in the forms and types of civil liability are most often determined by the related components of civil legal personality, including the transaction capacity and business capacity of the entrepreneur, as well as relevant principles of law. Among the latter, in the context of civil liability, the principles of justice, reasonableness and good faith are distinguished, inextricably linked to the objective and subjective conditions of this liability.

The opinion is expressed that the most effective preventive and compensatory measure to respond to the obvious bad

Висловлено думку, що найефективнішим превентивним і компенсаційним заходом реагування на явну недобросовісність підприємця або іншого професіонала, які нехтують встановленими законом обмеженнями щодо їхньої свободи договору у правовідносинах із застосування правового режиму публічного договору є не відшкодування збитків, а відшкодування моральної шкоди. Відповідальність підприємців може бути суворішою порівняно з відповідальністю відмінних від підприємців професіоналів – проте не там, де на одних та інших законодавчо поширено тотожний правовий режим регулятивних правовідносин.

Зазначено, що передбачена проєктом Кодексу права приватного можливість встановлення у договорі у підприємницькій сфері обов'язку однієї сторони відшкодувати іншій майнові втрати, що виникли внаслідок відмінних від невиконання спеціально зазначених у договорі обставин, назагал адекватно відображають суть підприємницьких відносин, в яких об'єктивні ризики, притаманні ринковому середовищу, можуть перерозподілятися на розсуд сторін як професіоналів.

У статті поставлено під сумнів положення проєкту Кодексу права приватного, згідно з яким кредиторові у разі невиконання договірного зобов'язання надано право застосувати способи захисту безвідносно до вини боржника. Така норма є несправедливою для непрофесійних учасників цивільного обороту. Натомість такого роду припис виглядав би цілком адекватним елементом правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності, які, систематично вступаючи у договірні зобов'язання з метою отримання прибутку, так само систематично ризикують порушити права та інтереси своїх контрагентів.

Зроблено висновок, що ні чинний Цивільний кодекс України, ні проєкт Кодексу права приватного не забезпечують універсальної визначеності правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності як потенційно зобов'язаних

faith of an entrepreneur or other professional who disregards the restrictions established by law on their freedom of contract in legal relations under the application of the legal regime of a public contract is not compensation for economic loss, but compensation for moral (non-economic) loss. The liability of entrepreneurs may be stricter compared to the liability of professionals other than entrepreneurs – but not where the same legal regime of any legal relations is legally extended to both.

It is noted that the possibility of establishing in a contract in the business sphere the obligation of one party to compensate the other for property losses arising from circumstances other than non-fulfillment, provided for by the draft Code of Private Law, generally adequately reflects the essence of business relations, in which objective risks inherent in the market environment can be redistributed at the discretion of the parties as professionals.

The article questions the provision of the draft Code of Private Law, according to which the creditor, in the event of non-fulfillment of a contractual obligation, is granted the right to apply any remedies regardless of the debtor's fault. Such norms are unfair to non-professional participants in civil relations. Instead, such prescription is completely adequate element of the legal status of entrepreneurs, which, systematically being entered into contractual obligations to make a profit, also systematically being risked of violating the rights and interests of their counterparties.

It is concluded that neither the current Civil Code of Ukraine nor the draft Code of Private Law provide universal certainty of the legal status of entrepreneurs as potentially obligated persons in civil liability relations. At the same time, legal certainty in this area requires to take into consideration the logical connection of the elements of the content of the entrepreneur's legal personality and such forms of their manifestation in legal liability relations that would ensure the effective implementation of the civil principles of justice,

осіб у відносинах цивільно-правової відповідальності. Водночас правова визначеність у цій сфері передбачає належність урахування закономірного зв'язку елементів змісту правосуб'єктності підприємця і таких форм їх вияву в правовідносинах відповідальності, які б забезпечували ефективну реалізацію цивілістичних принципів справедливості, розумності й добросовісності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, деліктоздатність, правочиноздатність, підприємець, професіонал, споживач, право Європейського Союзу, справедливість, добросовісність, вина.

reasonableness and good faith.

Keywords: civil liability, tortious capacity, transaction capacity, entrepreneur, professional, consumer, European Union law, justice, good faith, fault.

Постановка наукової проблеми. Проблематика цивільно-правової відповідальності є однією з ключових у науці цивільного права. Адже реалізація будь-якого суб'єктивного цивільного права як абсолютного, так і відносного характеру, а так само правомірного інтересу в регулятивних цивільних правовідносинах забезпечується можливістю застосування належних та ефективних способів правового захисту. А серед останніх помітне місце посідають заходи цивільно-правової відповідальності, що постають як форми додаткового або нового порівняно з порушеним регулятивним обов'язком майнового обтяження боржника.

Своєю чергою, особливості участі суб'єкта приватного права у будь-яких цивільних правовідносинах, включно з правовідносинами відповідальності, визначаються нерідко притаманним йому спеціальним правовим статусом, зміст якого інтегрує можливі механізми участі у взаємопов'язаних регулятивних і охоронних правовідносинах. До такого роду спеціальних правових статусів належить і статус суб'єкта підприємницької діяльності.

Нині у зв'язку з інтенсивною підготовкою до оновлення основного акта цивільного законодавства, нещодавньою втратою чинності Господарським кодексом України (далі – ГК України) та зосередження внаслідок цього природної повноти регулятивного впливу на приватні відносини за участі підприємців у нормах чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) існує нагальна потреба у визначенні відповідності окремих його норм і нових положень проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394 (далі – проєкт КПП) [1] об'єктивним закономірностям правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності за участі суб'єктів підприємницької діяльності.

Мета статті. Зміст вищезгаданого законопроєкту спонукає до переосмислення ефективності правових режимів численних форм і видів цивільно-правової відповідальності підприємців. Тому метою цієї статті є визначення на основі зіставлення норм чинного цивільного законодавства і положень проєкту КПП відповідного об'єктивним закономірностям правового регулювання підходу до визначення змісту правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності як боржника у відносинах цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Методологічної основою представленого дослідження є явлені у нормах права Європейського Союзу та положеннях актів уніфікації міжнародного приватного права (передусім у принципах UNIDROIT [2]) приклади вирізнення задля реалізації тих чи інших функцій правового регулювання (у тому числі й охоронної) суб'єктів приватного права з різним правовим статусом. З цього погляду можна, серед іншого, виокремити відповідальність за порушення зобов'язань з комерційних [3] і споживчих [4, с. 360–370] договорів, оскільки

відповідні охоронні правовідносини матимуть відмінний суб'єктний склад. Крім того, не варто забувати і про позадоговірну відповідальність підприємців.

У зв'язку з цим доцільним може бути встановлення спеціальних правових режимів цивільної відповідальності у відносинах, зокрема, лише між підприємцями, між підприємцями і органами влади, між підприємцями і фізичними особами – споживачами. Найвиразнішими прикладами диференційованого у такий спосіб підходу є Директива Європейського Парламенту та Ради 2011/7/ЄС від 16.02.2011 про боротьбу із затримкою платежів у комерційних операціях [5] та Директива (ЄС) 2024/2853 Європейського Парламенту та Ради від 23.10.2024 про відповідальність за дефектні продукти та про скасування Директиви Ради 85/374/ЄЕС [6]. Так, у першому зі згаданих правових актів йдеться про відповідальність підприємців або державних органів у вигляді вельми істотних за розміром процентів (відсотків на рівні ставки центрального банку плюс принаймні вісім процентних пунктів) за прострочення платежу за поставлені товари або надані послуги (причому такий підхід не був сприйнятий у проєкті КПП при визначенні правових наслідків порушення грошового зобов'язання).

Натомість другий з названих вище правових актів Європейського Союзу встановлює механізм відповідальності економічних операторів (яких у вітчизняній традиції з незначними застереженнями можна іменувати суб'єктами господарювання або підприємцями) за шкоду, завдану фізичним особам дефектними продуктами. До того ж у відповідній Директиві наголошено на тому, що «відповідальність без вини економічних операторів залишається єдиним засобом належного вирішення проблеми справедливого розподілу ризику, властивого сучасному технологічному виробництву». Тому питання підстав і умов цивільно-правової відповідальності [7], (додатково ще й з огляду на його значення в епоху дедалі ширшого використання штучного інтелекту [8; 9]), допустимості виключення зі складу зазначених умов вини зокрема, слід вважати одним з головних для визначення правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності як учасників відносин цивільно-правової відповідальності.

Правова визначеність потребує закріплення на рівні джерел об'єктивного права меж, підстав, умов і порядку участі окремих категорій учасників цивільних відносин у відповідних видах охоронних правовідносин. Зазначені особливості як прогнозовані можливості потенційного суб'єкта відповідальності зазнавати негативного впливу компенсаційних майнових санкцій в інтересах потерпілої сторони закріплюються в індивідуалізованих характеристиках його правового статусу. З цього погляду зазначені можливості являють собою або невід'ємні складові змісту деліктоздатності як елементу цивільної правосуб'єктності (дієздатності зокрема), або законодавчо визначені форми її реалізації.

Проте деліктоздатність не є ізольованою від інших складових цивільної правосуб'єктностні (дієздатності насамперед) – навпаки, її власний зміст і його вияви у формах і видах цивільно-правової відповідальності найчастіше тією чи іншою мірою визначено суміжними складовими правосуб'єктності, включно з правочиноздатністю і бізнес-дієздатністю підприємця, а також релевантними принципами права. Серед останніх у розрізі правовідносин цивільної відповідальності виділяються принципи, нерозривно пов'язані з її умовами (як юридичними характеристиками поведінки правопорушника або її наслідків). Так, справедливість (утілена в спеціальному принципі повного відшкодування шкоди) асоціюється передовсім з трьома об'єктивними умовами цивільно-правової відповідальності – визначеністю розміру завданої шкоди та її зумовленістю зазвичай саме протиправною поведінкою правопорушника. Натомість добросовісність втілюється пере-важно у принципі вини та його специфічних виявах на кшталт об'єктивної (незалежної від вини) відповідальності, «змішаної» вини сторін або «зустрічної» вини кредитора. Водночас розумність становить своєрідне об'єктивне підґрунтя для врахування тих чинників об'єктивної дійсності, які слід брати до уваги при визначенні побудови і порядку функціонування механізму цивільно-правової відповідальності, включно з фіксацією належних форм реалізації справедливості, розумності й добросовісності.

Порівняно рідше така синергетична взаємодія поєднує деліктоздатність з іншими елементами цивільної дієздатності. Водночас саме і насамперед взаємодія деліктоздатності, правочиноздатності й бізнесдієздатності увиразнює правовий статус таких суб'єктів цивільно-правової відповідальності, як підприємці, або суб'єкти підприємницької діяльності. На нашу думку, врахування утілень окресленої взаємодії різних складових цивільної правосуб'єктності у заздалегідь визначених моделях охоронних правовідносин має розглядатися як запорука реалізації права уповноваженого суб'єкта на ефективний засіб правого захисту у формах, що забезпечують реалізацію загальних засад (принципів) цивільного законодавства.

Слід наголосити на тому, що у вітчизняній доктринальній літературі першочергова увага приділяється зазвичай наперед недиференційованим за суб'єктним складом порушених регулятивних і нововиниклих охоронних правовідносин способам цивільно-правового захисту, включно з тими, що є заходами відповідальності. У більшості випадків це можна пояснити цілком природним фокусуванням дослідників на системних аспектах функціонування механізмів правового регулювання, закріплених попередньо виокремленими як складова предмета того чи іншого наукового дослідження інститутів об'єктивного цивільного права, необхідністю комплексного аналізу їх норм. Так само і судова практика уникає послідовного наголосу на правосуб'єктній визначеності підстав, умов і порядку застосування цивільно-правової відповідальності саме суб'єктів підприємницької діяльності. Натомість вирішення справ за позовами про відповідальність підприємців або суб'єктів господарювання загалом вирішальною мірою пов'язане із застосуванням норм, що: а) визначають та розмежовують підстави, умови та порядок застосування різноманітних форм договірної та позадоговірної (зазвичай деліктної) відповідальності, з виокремленням у межах відповідальності за порушення зобов'язань правових режимів окремих заходів цивільно-правової відповідальності, в тому числі пов'язаної з порушенням грошового зобов'язання або реалізацією компенсаційної функції певних способів забезпечення виконання зобов'язання; б) конкретизують обставини для звільнення від відповідальності – передусім у разі посилання заінтересованої сторони на обставини непереборної сили, або визначають відповідність засадам справедливості, розумності й добросовісності істотного зменшення розміру заявлених до стягнення штрафних санкцій (див., наприклад, постанови Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 02.11.2023 у справі №910/13000/22 [10] та від 24.10.2024 у справі № 913/767/21 [11]). Останнє увиразнює фундаментальне значення згаданих морально-правових принципів у забезпеченні ефективності правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності також і з відповідним суб'єктним складом.

Ситуацію з визначеністю правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності потенційно ускладнює те, що у проєкті КПП статус підприємця охоплюється новим статусом професіонала. Цей статус, з одного боку, розрахований на значно більше коло його носіїв, а з іншого – реалізується у доволі вузькому колі правовідносин, які вирізняються за ознаками суб'єктного складу обох сторін, проте незалежно від характеристик об'єкта правовідносин. Йдеться про те, що ст. 30 проєкту КПП передбачено поширити юридичний статус професіонала на фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності у її відносинах саме в такому статусі винятково зі споживачем, а також на юридичних осіб – так само у відносинах зі споживачем, але незалежно від того, чи діють зазначені юридичні особи в цілях своєї підприємницької чи непідприємницької діяльності. Утім, споживач може бути як побутовим, так і непобутовим – тобто таким собі «потенційним професіоналом», який в конкретній життєвій ситуації постає як суб'єкт отримання благ, продукції, наданої або виробленої іншим професіоналом, що діє вже саме у такому статусі.

Ймовірні сумніви щодо конкретного обсягу потенційних споживачів у даному випадку частково знімає присвячена свободі договору ст. 210 КПП, згідно з ч. 2 якої у договорах за участі споживача слід враховувати вимоги законодавства про захист прав споживачів.

Звичайно, спеціальним законодавством такого роду є те, що забезпечує гарантії інтересів саме фізичних осіб – споживачів за договорами з побутовим предметом.

Проте такий висновок щодо статусу споживача не завжди може вважатись достатньо переконливим, оскільки принаймні численні норми законодавства про функціонування енергетичних ринків вирізняють як побутових, так і непобутових споживачів. Під останніми слід розуміти юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, які споживають енергетичні ресурси певного виду під час провадження ними власної підприємницької або іншої професійної діяльності.

Крім того, у ст. 217 проєкту КПП, якою визначено ознаки публічного договору, на відміну від чинних норм ст. 633 ЦК України, правовий режим публічного договору запропоновано поширити на відносини вже не тільки підприємців з різного роду споживачами товарів, робіт і послуг, а на відносно ширші відносини за участі професіоналів. І знову-таки, лише непрямий, хоча й системний, зв'язок вищезгаданих положень статей 30, 210 і 217 КПП дозволяє припустити обмеження кола відповідних споживачів за ст. 217 КПП лише фізичними особами – споживачами за однойменними Законами України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII та від 10.06.2023 № 3153-IX.

Разом з тим, висловлене припущення не витримує телеологічного тесту на обмеження суб'єктного складу споживачів як таких. Річ у тім, що балансуванню інтересів саме фактичних споживачів різного роду товарів, робіт і послуг незалежно від їх спеціального статусу присвячено чимало норм як спеціального законодавства (зокрема, вже згаданого щодо енергетичних ринків), так і чинного ЦК України, а також відповідні їм положення проєкту КПП. Так, ст. 633 ЦК України і ст. 217 КПП по суті аналогічно пов'язують публічний договір з обмеженням свободи договору підприємця або іншого професіонала у відносинах саме з кожним, хто до нього звернеться. З огляду на це згадування про споживачів у контексті загальної заборони для того самого підприємця (професіонала) встановлювати для контрагентів відмінні умови договору лишень підкреслює належність широкої юридичної кваліфікації фігури споживача у публічному договорі як будь-якого контрагента, включно з юридичними особами і фізичними особами, які діють як суб'єкти підприємницької діяльності.

Тому, за наявності фактичної можливості надати належну продукцію її фактичному споживачеві з будь-яким статусом підприємець (професіонал), який відмовляється від укладення публічного договору, має відшкодувати завдані такою відмовою збитки. Так само нікчемними слід вважати умови публічного договору, вчинені з відступом від загальної заборони на визначення відмінних умов для споживачів з тотожним правовим статусом, який не пов'язаний з законодавчо наданими пільгами.

Поряд з цим варто наголосити на відтворенні у ст. 217 проєкту КПП наявної у ст. 633 чинної редакції ЦК України прогалини у правовому регулюванні охоронних відносин, що можуть випливати з порушення правового режиму публічного договору. Мається на увазі неприпустимість посутнього нехтування явною недобросовісністю суб'єкта з встановленими правовим режимом публічного договору обмеженнями у реалізації свободи договору. Водночас найефективнішим превентивним і компенсаційним заходом реагування на явну недобросовісність за таких обставин буде не відшкодування збитків, довести наявність яких надзвичайно важко, а відшкодування моральної шкоди. Адже це свого роду природний правовий наслідок реагування на недобросовісну поведінку, яка, будучи об'єктивно спрямованою на шкоду правомірним (законним) інтересам іншого учасника цивільних відносин, неодмінно завдає йому певних особистих немайнових втрат. До того ж відмова від запровадження найбільш ефективного заходу впливу на недобросовісного суб'єкта, що вчиняє дискримінаційні дії щодо потенційного контрагента, суперечить засаді розумності (через неврахування істотного значення як самого вияву недобросовісності, так і можливості та належності її превентивного купірування) і перешкоджає відновленню справедливості через мінімізацію особистих немайнових втрат потерпілої особи.

Одним з чинників, що підтверджує належність представленої нами інтерпретації щодо поширення норм про публічний договір на відносини за участі будь-яких фактичних (не тільки побутових) споживачів, є положення про такі побутові за характеристиками їх предмета публічні договори, як договір роздрібної купівлі-продажу, договір прокату і договір побутового підряду. Фактичними споживачами (покупцями, замовниками) за першими двома зі згаданих публічних договорів можуть бути як фізичні особи – споживачі, так і юридичні особи та індивідуальні підприємці. І тільки щодо договору побутового підряду в чинному ЦК Україні (ч. 1 ст. 865) та проєкті КПК (ч. 1 ст. 1092) наголошується на тому, що замовником в ньому є виняткова фізична особа, з прямою вказівкою на субсидіарне застосування до норм ЦК України законодавства про захист прав споживачів.

Отже, є необхідність розмежування правових статусів: а) фізичної особи – споживача у відносинах з підприємцями та іншими професіоналами; б) фактичного споживача незалежно від статусу учасника цивільних відносин (суб'єкта приватних відносин за термінологією проєкту КПП) – у відносинах, пов'язаних з укладенням публічного договору та відшкодуванням збитків і моральної шкоди на користь потерпілої від неправомірних дій підприємця (професіонала) особи. Своєю чергою, положення ч. 2 ст. 210 проєкту КПП щодо застосування законодавства про захист прав споживачів доцільно переформулювати відповідно до чинної ч. 2 ст. 627 ЦК України, з наголосом на спеціальних гарантіях захисту інтересів саме фізичної особи – споживача. У такий спосіб буде взаємно узгоджено правові режими взаємопов'язаних регулятивних і охоронних правовідносин з відповідним суб'єктним складом.

Причому положення спеціального законодавства варто було б продублювати в тексті оновленого ЦК України у прив'язці до відповідальності підприємців або професіоналів перед зазначеними побутовими споживачами (до речі, такий термін міг би слугувати цілком релевантною заміною для спеціального вирізнення відповідної групи суб'єктів приватного права). Йдеться про тотожні норми абзацу 1 ч. 5 ст. 10 «старого» і ч. 8 ст. 9 «нового» Законів України «Про захист прав споживачів» про нарахування на користь фізичної особи – споживача тривідсоткової пені за кожний день (годину) прострочення виконання робіт чи послуг. Водночас настільки значна за потенційними розмірами загального нарахування і стягнення неустойка, яку можна стягнути з підприємця або гіпотетично можна було б стягнути з іншого професіонала, вочевидь потребує розумного обмеження за максимальним обсягом допустимих санкцій. Назагал, на наше переконання, відповідна межа має бути встановлена на рівні не більше ста відсотків ціни невиконаних робіт або послуг, з імовірним обмеженням дії принципу реального виконання зобов'язання, в силу якого (принципу) відповідальність зобов'язаної особи не позбавляє її обов'язку виконати в натурі саме порушене регулятивне зобов'язання.

Наступний (після прив'язки до статусу професіонала) суб'єктно орієнтований зріз правового статусу підприємців як учасників відносин цивільної відповідальності являють законодавчі моделі визначення прав і обов'язків сторін охоронних правовідносин, що виникають внаслідок порушення суто підприємницьких регулятивних правовідносин. Причому є сенс обговорити питання про поширення аналогічного (підприємницькому) правового режиму відповідальності на охоронні правовідносини за участі лише професіоналів загалом. Принаймні об'єктивно необхідним є визначення спільних і відмінних ознак відповідних правових режимів і статусів суб'єктів приватних відносин, на які ці правові режими поширюються. Адже межі, підстави, умови і порядок відповідальності підприємців можуть бути суворішими порівняно з тими самими елементами механізму цивільно-правової відповідальності відмінних від підприємців професіоналів – проте не там, де на одних та інших законодавчо поширено тотожний правовий режим регулятивних правовідносин (як це передбачено проєктом КПП для публічного договору, в якому обмеження свободи договору поширюється на професіоналів незалежно від можливої кваліфікації їх діяльності як підприємницької).

І у ЦК України, і у проєкті КПП, на відміну від ГК України, який втратив чинність, відсутні будь-які загальні положення про суто підприємницькі за суб'єктним складом охоронні правовідносини. Водночас у ЦК України та проєкті КПП є певна кількість норм спеціального характеру, дія яких поширюється на окремі предметно визначені зобов'язання з абсолютною (всі сторони є підприємцями), відносною (принаймні одна сторона є підприємцем, однак інші також можуть мати такий статус) або винятковою (імперативно лише одна сторона може бути підприємцем) участю суб'єктів підприємницької діяльності. Проте для настільки відмінних за суб'єктним складом правовідносин має бути визначено і спеціальні режими відповідальності. Моделі останніх, своєю чергою, постають як складова правового статусу підприємця.

Варто нагадати, що ч. 2 ст. 218 ГК України містила спеціальні положення про відповідальність за порушення саме господарського зобов'язання, в якому всі сторони мали б суб'єктами комерційної або некомерційної господарської діяльності. Висловлюючись термінологією підприємництва, нині ті самі суб'єкти постають як відмінні від органів влади і місцевого самоврядування підприємницькі та непідприємницькі юридичні особи, а також фізичні особи – підприємці. Екстраполюючи на нинішню дійсність правовий режим, передбачений ч. 2 ст. 218 ГК України, можна сказати, що загальні положення про відповідальність за порушення будь-якого підприємницького зобов'язання (всі сторони якого вправі провадити підприємницьку діяльність) також варто було б визначити на рівні основного (головного) акта цивільного законодавства. Ключовими елементам такої відповідальності, зважаючи на мету (отримання прибутку), систематичність і ризиковий характер підприємництва, має бути виключення вини зі складу її умов (відповідальність до меж непереборної сили) та порівняно вищий розмір відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

У ст. 891 проєкту КПП передбачено, напевно, єдину в цьому законопроєкті суто підприємницьку за суб'єктним складом відносин та загальну щодо розмаїття предметів зобов'язання норму сугубо охоронного змісту. В ній йдеться про можливість встановлення у договорі у підприємницькій сфері обов'язку однієї сторони відшкодувати іншій майнові втрати, що виникли внаслідок відмінних від невиконання, спеціально зазначених у договорі обставин. При цьому конкретизовано такий можливий вияв зазначеного відшкодування, як стягнення збитків у разі неможливості виконання. Крім того, у проєкті КПП наголошено на необхідності встановлення у договорі розміру згаданого відшкодування або порядку його визначення.

За винятком неприпустимої невизначеності терміну «договір у сфері підприємницької діяльності» окреслені положення проєкту КПП назагал адекватно відображають суть підприємницьких відносин, в яких об'єктивні ризики, притаманні ринковому середовищу, можуть перерозподілятися на розсуд сторін як професіоналів. Утім, навіть такого роду загальна норма не може існувати без розумних обмежень свободи договору, які б поставали як запобіжники для виявів недобросовісності однієї (домінуючої) зі сторін, або їх зловмисної домовленості, спрямованої на шкоду публічному інтересу. Водночас за збереження позначеної у ст. 891 проєкту КПП безмежності свободи договору єдиними засобами реагування на її недопустимі вияви будуть правові наслідки застосування складних за інтерпретацією системної взаємодії, або, навпаки, за порядком розмежування сфер їх дії, норми про недійсність договорів та недопущення зловживання правом.

Водночас нині у загальній частині зобов'язального права немає (і такий стан речей планується зберегти за проєктом КПП) якогось загального аналогу колишнього другого речення ч. 2 ст. 218 ГК України. Щодо проєкту КПП сама потреба в цьому по суті відпадає з огляду на невиправдано широке за колом зобов'язаних осіб правило ч. 2 ст. 874, згідно з яким кредиторові у разі невиконання договірного зобов'язання надано право застосувати способи захисту безвідносно до вини боржника. Звичайно, така норма є несправедливою для непрофесійних учасників цивільного обороту, які в переважній більшості лише вряди-годи змушені вдаватися до договірних форм взаємодії одне з одним, тоді як у вимушено

(переважно для забезпечення своєї звичайної життєдіяльності) систематичних для побутових споживачів зобов'язаннях за участі суб'єктів підприємницької діяльності побутові споживачі постають як наперед слабша сторона. Натомість припис ч. 2 ст. 874 проєкту КПП виглядав би цілком адекватним елементом правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності, які, систематично вступаючи у договірні зобов'язання з метою отримання прибутку так само систематично ризикують порушити права та інтереси своїх контрагентів, а тому на них справедливо покладати ризик виникнення різноманітних випадковостей, що перешкоджатимуть належному виконанню їхніх обов'язків.

І навпаки, ч. 3 тієї самої ст. 874 проєкту КПП є вже надто пільговою для підприємців і не враховує тієї обставини, що позадоговірні зобов'язання також можуть бути пов'язані з систематичним ініціюванням їх виникнення в інтересах отримання прибутку суб'єктами підприємницької діяльності. А тому обов'язок відшкодувати шкоду, завдану невиконанням такого зобов'язання, вочевидь недоцільно обумовлювати наявністю вини на рівні загальної норми – принаймні щодо професійної участі у порушеному позадоговірному зобов'язанні суб'єкта підприємницької діяльності.

Принагідно варто згадати і те, що у ч. 2 ст. 874 проєкту КПП не враховано того, що вина є умовою застосування саме тих способів захисту, які є заходами цивільно-правової відповідальності, а тому вказівка на право застосування у договірних зобов'язаннях загалом будь-яких способів захисту «безвідносно від вини» здатна спричинити зайву плутанину щодо визначення правової суті належного і ефективного способу захисту. Крім того, внаслідок порушення позадоговірного зобов'язання може виникнути право на застосування способів захисту, відмінних від відшкодування шкоди. Тож незрозуміло, чому у ч. 2 ст. 874 проєкту КПП незалежність від вини поширено на будь-які способи захисту прав та інтересів контрагента за договором, а у ч. 3 ст. 874 проєкту КПП згадується вже лише про відшкодування шкоди.

Наостанок слід зазначити, що на щаблі особливого правового режиму, виокремленого водночас за суб'єктною та двома предметними ознаками ЦК України і проєкт КПП (друге речення ч. 1 ст. 906 ЦК України і 2 речення ч. 1 ст. 1132 проєкту КПП) закріплюють диспозитивні норми про відповідальність підприємця – виконавця за платним договором про надання послуг до меж непереборної сили. Проте залишається незрозумілим, як такі приписи кореспондують розглянутим вище положенням проєкту КПП щодо загалом договірної відповідальності «безвідносно до вини», чим зумовлюється відсутність аналогічних правил щодо відповідальності підприємців за порушення договорів інших типів та, нарешті, наскільки обґрунтованим є запровадження відмінних від загального правових режимів відповідальності за порушення окремих договорів про надання послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків.

1. Ні чинний ЦК України, ні проєкт Кодексу права приватного не забезпечують універсальної визначеності правового статусу суб'єктів підприємницької діяльності як потенційно зобов'язаних осіб у відносинах цивільно-правової відповідальності. Водночас правова визначеність у цій сфері передбачає належність урахування закономірного зв'язку елементів змісту правосуб'єктності підприємця (передусім його деліктоздатності, правочиноздатності та бізнесдієздатності) і таких форм їх вияву в правовідносинах відповідальності, які б забезпечували ефективну реалізацію цивілістичних принципів справедливості, розумності й добросовісності.

2. Правовий статус певного суб'єкта цивільно-правової відповідальності, включно з професіоналом та його найпоширенішим різновидом – підприємцем, має встановлюватися з урахуванням спільних та відмінних ознак правових режимів відповідальності, що визначають особливості участі підприємців, загалом професіоналів або інших суб'єктів приватних відносин у зазначеному різновиді охоронних цивільних правовідносин залежно від кола їх імовірних учасників, якими можуть бути: винятково підприємці; підприємці та

інші професіонали; підприємці та фізичні особи – (побутові) споживачі; відмінні від підприємців професіонали та фізичні особи – (побутові) споживачі.

3. Досягнення необхідної визначеності щодо правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності як боржника у відносинах цивільно-правової відповідальності і належного режиму останньої обумовлюється, серед іншого, визначеністю кореспондуючих зазначеним статусу і режиму, умовно зустрічних, статусу і режиму власної відповідальності споживача, який може бути як побутовим (фізична особа – споживач, на якого поширюються гарантії посиленого захисту, встановлені законодавством про захист прав споживачів), так і фактичним непобутовим споживачем (у тому числі іншим підприємцем або непідприємницькою юридичною особою).

4. Враховуючи ризиковий, систематичний і спрямований на отримання прибутку характер підприємницької діяльності, доцільно прямо закріпити на рівні основного (головного) акта цивільного законодавства загальний правовий режим об'єктивної відповідальності (без урахування вини, або, за термінологією КПП, безвідносно до неї) щодо будь-яких допущених при провадженні підприємницької діяльності порушень прав та правомірних інтересів потерпілої сторони.

5. Закріплені в актах цивільного законодавства особливості правового режиму певної форми (заходу) і виду цивільно-правової відповідальності у відносинах за участі суб'єкта підприємницької діяльності постають як абстрактні можливості (моделі) його участі у відповідному різновиді охоронних цивільних правовідносин. Такого роду абстрактні можливості поряд з традиційними складовими правосуб'єктності (право-, дієздатністю і умовно відокремленою від неї деліктоздатностю), утворюють цілісний зміст правового статусу підприємця, професіонала або іншого учасника цивільних відносин як суб'єкта цивільно-правової відповідальності.

Насамкінець зазначимо, що перспективними напрямами подальших досліджень з порушеної тематики є науковий аналіз підстав, умов та порядку застосування окремих заходів договірної та позадоговірної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності за порушення конкретних видів регулятивних цивільних правовідносин.

Посилання:

1. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528

2. UNIDROIT principles 2016. URL: https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016/

3. Боднар Т. В. Особливості цивільно-правової відповідальності сторін комерційних договорів з публічним інтересом. Сучасні проблеми цивільно-правової відповідальності : мат. XXIII наук.-практ. конф, присвяч. 103 й річниці з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 7 лютого 2025 р.). Харків : ЕКУС, 2025. С. 17–21.

4. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.03. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 439 с.

5. Directive 2011/7/EU of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on combating late payment in commercial transactions. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/7/oj/eng

6. Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj/eng

7. Примак В. Д. Механізм цивільно-правової відповідальності у сфері охорони здоров'я. Правові аспекти подолання викликів у сфері охорони здоров'я : зб. наук. праць за мат. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 20 листопада 2024 р.). Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. С. 82–89.

8. Шпирка Р. О. Протиправність як умова цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану з використанням штучного інтелекту. Юридичний науковий електронний журнал. 2026. № 1. С. 96–100.

9. Майданик Р. А. Штучний інтелект як виклик медичного права. Правові аспекти подолання викликів у сфері охорони здоров'я : збірник наук. пр. за мат. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 20 листопада 2024 р.). Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. С. 59–68.

10. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 02.11.2023 у справі № 910/13000/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114652269

11. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 24.10.2024 у справі № 913/767/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122679462

Статтю було подано	30.03.2026	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	11.05.2026	The article has been revised
Статтю було прийнято	15.05.2026	The article was accepted